

Plonka-Balus, *Antyfonarz z roku 1397 w bibliotece ojców k. na Piasku w Krakowie. Ze studiów nad iluminatorstwem czeskim przelomu XIV i XV wieku*, FHA 27(1991) 35-62; T.M. Trajdos, *Polonica w Archiwum Generalnym Zakonu K. Trzewickowych w Rzymie*, Informations 5(1991) 135-146; J. Wiesiołowski, *Z historii poznajskiego sanktuarium Bożego Ciała*, Kronika Miasta Poznania 60(1992) z. 3-4, 17; S. Cynarski, *Ze studiów nad dziejami k. trzewickowych. Klasztor w Jasle*, ZNUJ(H) 36(1993) z. 101, 67-85; T.M. Trajdos, *U zarania k. w Polsce*, Wwa 1993; M. Krajewski, *Sanktuarium MB Pocięsznia w kościele Ojców Karmelitów w Pilźnie*, Pilzno 1995; N. Trifonowa, *Odkrycie fresków z drugiej połowy wieku XVIII nawy głównej kościoła K. w Mohylewie*, Mastactwa 36(1995) z. 4, 43-46; T. Popiela, *Śługa Boży ojciec Hilary Paweł Januszewski OC (1907-1945)*, w: *Męczennicy za wiarę 1939-1945*, Wwa 1996, 347-351; A. Szudrowicz, *Kcynia. Szkice z historii miasta i okolic*, Kcynia 1996; T.M. Trajdos, *K. we Lwowie w XV wieku*, PHist 87(1996) 497-513; A. Bettej, *Kościół pod wezwaniem świętej Anny i klasztor Ojców Karmelitów w Sąsiadowicach*, w: *Materiały do dziejów sztuki sakralnej na ziemiach wschodnich dawnej Rzeczypospolitej. Kościoły i klasztory rzymskokatolickie dawnego województwa ruskiego*, Kr 1997, 225-248; W. Kolak, *Katalog Archiwum Ojców K. na Piasku*, Kr 1997; tenże, *Najstarsze zachowane inwentarze kościoła K. w Krakowie na Piasku*, Krakowski Rocznik Archiwalny 3(1997) 85-98; R. Róg, *K. Duch. Historia. Kultura*, Kr 1997; J. Zieliński, *Obrazy maryjne z kresów wschodnich w karmelitańskich kościołach*, Kr 1997.

Wacław Kolak

B. DZIAŁALNOŚĆ – K. przybywający do Polski zajęli się duszpasterstwem par. w miastach, szerzeniem kultu maryjnego przez zakładanie → szkaplerznych bractw, upowszechnianie świąt maryjnych (m.in. Nawiedzenia NMP wprowadzonego do Polski 1396 oraz Wniebowzięcia) i duszpast. obsługę związanych z klasztorami sanktuariów; do pełnienia tych zadań przygotowywali się w studiach domowych, w których zgodnie z tendencją z 1. poł. XIV w. pierwotny anachoretyzm łączono z apostołstwem; k., przedkładając ponad naukę kaznodziejstwo, nie stworzyli własnego systemu nauczania, ale przyjmując (czynili to nawet wykładowcy uniwersytetów zagr.) ogólnie uznawane formy nauczania, stosowali typowy eklektyzm; największą popularnością cieszył się uczyony J. → Bacon, uważany za twórcę karm. szkoły filoz.-teol. (jego doktrynę preferowano w studiach karm., zgodnie z poleceniem konstytucji zak. i rozporządzeniami kapituł gen., w odróżnieniu od k. bosych, którzy podkreślali → tomizm); gł. ośrodkiem studiów filoz.-teol. był klasztor krak. (Na Piasku), nast. poznański (1463), a także in. wyznaczane w miarę potrzeby klasztory, m.in. we Lwowie i Gdańsku; wykłady prowadzono wg mistrzów zakonu, m.in. Bacona, Michała z Bolonii i Th. Nettera; w XV w. w klasztorze krak. działali wybitni teologowie (z tytułami nauk.), m.in. Michał Stantrutte – bakałarz teologii, Stanisław Kapusta – prof. logiki i gramatyki oraz brat Jakub – lektor teologii, a w 1. poł. XVII w. Wawrzyniec Drużyn – prowincjał, J. → Duracz – wizytator gen. prowincji, pierwszy historyograf obrazu *MB Piaskowej*, Błażej Choicki – prof. filozofii, trzykrotnie wybierany na prowincjał, Aleksander Kośliński – historyograf zakonu, przeor konwentu krak., prowincjał (1650-53), Maciej Nowirowski – prowincjał, i Krzysztof Sforcjusz; zdolniejsi k. studiowali także filozofię i teologię w Anglii (Cambridge, Oksford) lub we Włoszech (Bologna) oraz na Akademii Krak. (w XV w. było tu zapisanych ponad 20 k. z klasztorów pol.); w XVII w. na karm. studiach domowych w Krakowie, Lwowie i Wilnie wykładali m.in. Brokard Korzeński (*Cursus theologicus de Deo iuxta mentem resoluti Doctoris Baconis*, Lw 1606), Albert Kisielowski (*Theologiae moralis summa seu conscientiae casus*, Kr 1608), Andrzej Zakrzewski (*Tractatus theologiae scolasticae in via Baconis*, Kr 1635), Stanisław Paczós (*In artis Stagiritae Metaphisicorum Libros Disputationes*, Kr 1658), Serapion Giss (*Commentarius in phisicam Aristotelis supra octo libros de auditu*, Lw 1669), Antonin Gordim (*Cursus philosophicus*, Lw 1689), Bartłomiej Malicki (*Phisica seu naturalis philosophia*, Kr 1690), Benedykt Markiewicz (*Praepraeramentum logicum*, Wl 1694), Franciszek Wolski (*In tertiam partem Divi Thomae*, Lw 1703), Wojciech Kamiński (*Tractatus de virtutibus theologicis*, rps) i Jerzy Kasperkiewicz (*Tractatus de Deo uno et Trino*, rps). W XVIII w. wprowadzili k. nadawanie stopni nauk. we własnym zakresie; gen. zakonu na wniosek władz krajowych nadawał kurso-

rat, bakałareat lektorom uczącym 3 lata, lektorat (kandydaci po ukończeniu studiów teol. przeprowadzali kilka dysput publ. i zdawali egzamin z logiki, metafizyki i teologii scholast.), magisterium i doktorat (zasłużonym zakonnikom, przeważnie prowincjałom); w 2. poł. XVIII w. wybitnymi naukowcami karm. byli A. → Postępski (wykształcony w Rzymie), autor słownika herezji, i M. → Rubczyński (wykształcony w Neapolu), autor dzieł filoz., teol. i ascet., zwł. rekolekcji dla osób zak. (*Gitos Piana kruszącego cedry libańskie*, Berdyczów 1762, 1940⁴).

Klasztory k., gł. ze studiami zak., miały biblioteki (np. w krak. klasztorze Na Piasku liczy ok. 100 000 vol. z unikatowymi rękopisami i inkunabułami) wyposażone przeważnie w księgozbiory o profilu duszpast. (np. biblioteka klasztoru w Oborach liczyła na pocz. XIX w. ok. 700 pozycji z zakresu Pisma św., telogii, ascetyki i historii, zwł. zakonu).

Bulla *Paganorum incursum* pap. Innocentego IV (1247) przyznawała k. możliwość administrowania sakramentów (m.in. spowiedzi) i kaznodziejstwa na obszarze ich apostołatu, natomiast bulle pap. Jana XXII (1317, 1326) przyznały k. całość uprawnień zak. zebrzących, łącznie z → egzempcją; umożliwiło to włączenie się w pełną działalność duszpast. we własnych kościołach (w XVIII w. mieli w Wielkopolsce 6 parafii), w których propagowali od 2. poł. XIV w. kult świętych zakonu Eliasza i Elizeusza, a w XVIII w. także własnych świętych, m.in. → Andrzeja Corsiniego (czczonego gł. w Poznaniu), Piotra Tomasza i Alberta degli Abatiego, od 2. poł. XV w. Szymona Stocka oraz Stanisława z Poznania, który w XIV w. podjął działalność mis. w Prusach, pozyskując wiernych dla katolicyzmu głoszonymi naukami i przykładem życia; ciało zamordowanego 1420 przez pogan Stanisława sprowadzili k. do swego kościoła w Bydgoszczy, gdzie obecnie starają się odnowić jego kult; oprócz bractw szkaplerznych, funkcjonujących prawie przy każdym klasztorze, szerzyli oni przy swych kościołach także in. bractwa kośc., m.in.: Świętej Trójcy (Sąsiadowice), Bożej Opatrzności (Obory), Najśw. Serca Jezusowego (Trembowla), Pocięsznia NMP (Pilzno), św. Józefa (Lwów, Obory, Trembowla), św. Urszuli (Kraków), Dusz Czyścących (Wilno).

Współcześnie k. obsługują 3 własne sanktuaria maryjne: w Krakowie (sanktuarium słynącego cudami obrazu *MB Piaskowej*, Pani Krakowa), Oborach (sanktuarium MB Bolesnej), Woli Gułowskiej (sanktuarium MB Patronki Żołnierzy Września); w kościele k. w Gdańsku czczony jest koronowany wizerunek *MB Bołszowickiej*; od 1998 wydają dwumies. „Karmel”. Kontakt. List Formacyjny Rodziny Karmelitańskiej, popularyzujący duchowość karm., głównie pobożność szkaplerzną.

B.F.M. Xiberta, *De institutis Ordinis Carmelitarum quae ad doctrinas philosophorum et theologorum sequendas pertinent*, AOCC 6(1927-29) 347-349; tenże, *De scriptoribus scholasticis saeculi XIV ex Ordine Carmelitarum*, Lv 1931; A. Wojtkowski, *O cudzie trzech hostii i zapomnianym patronie miasta Poznania*, Pz 1936; *Santi del Carmelo*, R 1972; O. Filek, *Nauka i nauczanie w zakonach karmelitańskich*, DTKP II 2, 367-374; J. Smet, *The Carmelites. A History of the Brothers of Our Lady of Mount Carmel I-IV*, Darrien (Il.) 1975-85 (K. Historia Zakonu Braci NMP z Góry Karmel I-IV, Kr 1986); M. Krajewski, *Kościół i klasztor Ojców K. w Oborach*, Obory 1986; J. Misiurek, *Marcin Rubczyński OCarm (†1794) – przedstawiciel duchowości karmelitańskiej w Polsce*, RTK 43(1996) z. 4, 209-220, tenże, *Historia i teologia polskiej duchowości katolickiej*, Lb 1997, II 177-187; B. Łoziński, *Leksykon zakonów w Polsce*, Wwa 1998, 68-69.

Jerzy Duchniewski

III. DUCHOWOŚĆ → karmelitańska duchowość.

IV. SZTUKA → karmelitańska sztuka (I).

KARMELICI BOSI, Zakon Braci Bosych NMP z Góry Karmel, Ordo Carmelitarum Discalceatorum (OCD), klerycki zakon zebrzący o charakterze kontemplacyjno-czynnym (z preferencją → medytacji), wyłoniony w 2. poł. XVI w. z zakonu → karmelitów w wyniku działalności reformistycznej → Teresy Wielkiej i → Jana od Krzyża.

I. W KOŚCIELE POWSZECHNYM – Kolebką k.b. był klasztor w Duruelo powstały 1568 (przeniesiony 1570 do Mancera de Abajo) z inicjatywy Teresy Wielkiej i Jana od Krzyża dla zapewnienia kierowników duchowych karmelitankom klasztoru św. Józefa w Avili, a później innym zakładanym przez Teresę klasztorom; do następnych fundacji k.b. należał klasztor nowicjacki w Pastranie (zał. 1569), kolegium w Alcalá de Henares (zał. 1570) i inne powstałe dzięki poparciu Filipa II, ukonstytuowane przez pap. Grzegorza XIII (brewe *Pia consideratione* z 1580) w autonomiczną prowincję zak.; jej prowincjątem został Hieronim od Matki Bożej Gracjan, wybrany 1581 na pierwszej kapitule prowincjalnej, która przyjęła także konstytucje zak. (wyd. w Salamance 1582); w chwili śmierci Teresy Wielkiej (1582) k.b. liczyli 300 zakonników w 15 klasztorach hiszp.; 1584 założyli klasztor w Genui i w Kongu, a 1585 udali się do Meksyku; prowincjał N. → Doria podzielił prowincję zak. na wikariaty, a 1586 doprowadził do rezygnacji k.b. z obrządku jeroz. i przyjęcia liturgii rzym. oraz ustanowienia prokuratora zak. w Rzymie; kongregację k.b. z własnym wikariuszem gen. (został nim Doria) powołał 1587 pap. Sykstus V brewe *Cum de statu*, natomiast w samodzielny zakon przekształcił ją 1593 pap. Klemens VIII bullą *Pastoralis officii*, wyrażając także 1597 zgodę, mimo sprzeciwu przełożonych zak., na założenie klasztoru k.b. w Rzymie i przekazując im w tym celu kościół S. Maria della Scala; 1600 brewe *In apostolicae dignitatis* Klemens VIII powołał do istnienia (z powodu sporu o interpretację reformy terezańskiej) 2 samodzielne kongregacje k.b.: hiszpańską pod wezw. św. Józefa, odrzucającą działalność mis., a skoncentrowaną na kontemplacji i studium (z prawem zakładania klasztorów w Hiszpanii i jej koloniach), oraz włoską pod wezw. św. Eliasza, akceptującą działalność mis. jako owoc kontemplacji (z prawem zakładania klasztorów w pozostałych krajach); 1772 powstała trzecia kongr. portugalska, licząca 20 konwentów w Portugalii oraz kilka placówek w Angoli i Brazylii (1821 miała 377 zakonników), skasowana przez władze cywilne 1834. Kongregacja hiszp. liczyła przy końcu XVII w. 3500-4000 zakonników w ok. 120 klasztorach (1713 miała 8 prowincji w Hiszpanii i po jednej w Meksyku i Portugalii); jej konstytucje opracowane 1600-02 z systemem zhierarchizowanej władzy (zatwierdzone przez Stolicę Apost. 1603, wyd. 1604), podkreślające obowiązek klauzury, samotności i studium, ograniczające działalność duszpast. (w tym także mis.), obowiązywały do ogłoszenia nowych konstytucji 1786, które wprowadziły ograniczoną decentralizację władzy; kongr. przeżywała w XVIII w. poważny kryzys → wspólnego życia i upadek karności zak., a na pocz. XIX w. wskutek kasacyjnych dekretów władz napoleońskich malała liczba jej zakonników (1820 wynosiła 2180, 1824 – 1532); kongr. przestała istnieć 1835-36, a jej prow. meksykańska 1857-60. Kongregacja wł. 1617 podzielona została na 6 prowincji (3 wł., pol., franc., belg.-niem.); jej konstytucje, opracowane 1599, poprawiane na kolejnych kapitułach gen. i zatwierdzone 1631 przez pap. Urbana VIII, obowiązywały do 1928; zarząd kongr. złożony z przełożonego gen. (→ generał) i 4 definitorów, wybierany był przez kapitułę gen. (→ kapituła zakonna), odbywane od 1605 co 3 lata, a od 1743 co 6 lat; 1614 kongr. liczyła ok. 300 zakonników, 1650 – 2426 (w tym ok. 100 misjonarzy) w 149 konwentach podzielonych na 14 prowincji, 1701 – 3855 zakonników w 19 prowincjach i 181 konwentach, 1762 – 4470 (w tym ok. 200 misjonarzy) w 23 prowincjach; 1604 kongr. wysłała pierwszych misjonarzy do Persji (założyli 1607 klasztor w Isfahanie, rozpoczęli akcję mis. w Indiach – Goa 1620, w Syrii – Aleppo 1627, oraz w Palestynie – góra Karmel 1631); podjęła także decyzję zorganizowania seminarium mis. pod wezw. św. Pawła w Rzymie, które założono 1620 w miejscu przyszłego konwentu S. Maria della Vittoria (1662 przeniesione do zabudowań przy bazylice św. Pankracedo za Murami), przygotowała w ciągu dwóch wieków istnienia wielką liczbę misjonarzy (25 z nich zostało

biskupami); w 2. poł. XVIII i w XIX w. władze cywilne doprowadziły do kasaty wielkiej liczby klasztorów kongr. włoskiej, m.in. w Republice Weneckiej (po 1767), na terytoriach podległych Habsburgom, w tym także w Galicji (1782-83), we Francji (1790), Włoszech (1797, 1810 i 1866), w Niemczech (1802), Belgii (1810) oraz klasztorów na ziemiach pol. pod zaborem ros. (1832 i 1864). Wskutek kasat i wojen nastąpiła dezorganizacja życia zakonu, przejawiająca się w nieobecności prowincjałów na kapitułach gen. (1785 wzięło udział 16 prowincjałów na 23 prowincje, 1791 tylko 6) oraz ich niezwoływaniu (1791-1823); 1859 kongr. liczyła 970 zakonników, a 1872 – 728. W 1875 kongregacje wł. i hiszp. zostały połączone przez pap. Piusa IX (brewe *Lectissimas Christi turmas*), co dało impuls do odrodzenia się zakonu w Hiszpanii, a nast. w krajach Ameryki Łac.; 1889 liczył on już 1443 członków w 13 prowincjach; rozwoju tego nie zahamowały represyjne działania rządów – franc. (1880 i 1901) i hiszp. (1931), terror okresu wojny domowej 1936-39 w Hiszpanii (zamordowano 104 k.b.) oraz II wojna światowa.

Nowe konstytucje k.b. wydane 1928, dostosowane 1986 do uchwał Soboru Wat. II i KPK z 1983, zachowując prymat kontemplacji, wyszły naprzeciw potrzebom Kościoła przez otwarcie zakonu na różnorodne formy działalności apostolskiej.

W ciągu dziejów k.b. wnieśli znaczny wkład w rozwój → tomizmu, który uznali za oficjalną doktrynę zakonu na kapitule 1590, odrzucając jednak jego neg. opinię o → niepokalanym poczęciu NMP; sprzyjającą okolicznością dla działalności nauk. było położenie nacisku na życie kontemplacyjne i studium, z wykluczeniem w początkowym okresie działalności apost., zwł. przez kongr. hiszpańską; do grupy wybitnych filozofów należeli → Complutenses, a do teologów → Salamanticensenses, a także tacy uczeni, jak: Jakub od Jezusa (*Commentarii cum disputationibus et quaestionibus in universam Aristotelis stagiritaie logicam*, Ma 1608), Gabriel od św. Wincentego (*Logica I-III*, R 1669; *Physica*, R 1670, *De generatione et corruptione et metaphysica*, R 1670), Anastazy od Świętego Krzyża (*Trinum imperfectum ex perfecto, seu asserta scholastica, polemica, moralia de virtutibus, peccatis ac gratia*, Au brw), Dominik od Trójcy Świętej (*Bibliotheca theologica I-VII*, R 1666-76), Wawrzyniec od św. Teresy (*Spicilegium theologicum seu difficiliores controversiae selectae ex Summa S. Thomae I-V*, R 1682), Jan od św. Michała (*Commentaria in I partem divi Thomae*, Bar 1720-23), Paweł od Niepokalanego Poczęcia (*Tractatus theologici iuxta divi Thomae et cursus Salmanticensis [...] doctrinam I-V*, Ma 1722-29), Liberiusz od Jezusa (*Controversiae scholastico-polemico-historico-criticae I-VII*, Mi 1743-54), Apolinary od św. Tomasza (*Enchiridion polemicum universae dogmaticae theologiae*, Na 1736), Terejusz od Jezusa (*Theologiae revelatae dogmata theoretica et practica*, Wü 1793), Kajetan od św. Andrzeja (*Summa doctrinarum verae religionis*, Wü 1797), Bonifacy od św. Wunibalda (*Doctrina dogmata Ecclesiae christianae catholicae I-II*, Au 1816), Fryderyk od Jezusa (*Lexicon scripturisticum*, Au 1782; *Lexicon theologicum*, tamże 1784), Tomasz z Akwinu od Narodzenia (*Institutiones theologicae I-VI*, Ve 1761), Bazyli od św. Anny (*Summa Summae S. Thomae*, Vr 1913-16), Walenty od Wniebowziętej Zubizarreta y Unamunsaga (*Theologia dogmatica scholastica I-IV*, Burgos 1910-28), Anioł od Najśw. Maryi z Portugalii (*Breviarium morale carmelitanum iuxta doctrinam [...] divi Thomae [...] necnon [...] Salmanticensium I-V*, Lisboa 1734-38; dzieło nie stanowi streszczenia teologów z Salamanki, lecz czerpało od nich inspirację); do znaczniejszych biblistów należeli: Antoni od Matki Bożej (*Praeludia isagogica ad SS. Librorum intelligentiam*, Ly 1670), Cherubin od św. Józefa (*Bibliotheca criticae sacrae I-IX*, Bordeaux 1709-16), Jerzy od św. Józefa (*Lector biblicus sive Biblia sacra scholasticae praelibata*, Cremona 1725; *Praelectiones isagogicae de Verbo Dei scripto et tradito*, Rg 1739), Emanuel od św. Hieronima (*Collegii Biacensis Fratrum Discalceatorum BMV de*

Monte Carmelo [...] cursus theologico-expositivus I. Praedicationa biblica, Bar 1728), Jakub od św. Antoniego (*Enchiridion scripturasticum tripartitum* I-IV, Bru 1745-48), Leonard od św. Marcina (*Examina scripturistica* I-XI, Gand 1764-72; *Summa scripturistica tripartita* I-IV, Gand 1774-76); komentarze o charakterze duchowym i mor. do ksiąg bibl. opracowali Tomasz od św. Cyryla (*Gloria matris Ecclesiae ex consideratione capitulis XV secundum Lucam, scilicet in ove deperdita, hoc est peccatore, ad ovile deducens*, Segovia 1637), Franciszek od Jezusa i Maryi (*Commentarii litterales et morales in Apocalypsim*, Ly 1648), Piotr Tomasz od Najśw. Maryi (*Délices de l'homme intérieur*, Rouen 1653), Wawrzyniec od Jezusa (*Meditationes in septem psalmos poenitentiales*, Douai 1674), Antoni od Matki Bożej (*Apis Libani seu commentaria in Proverbia Salomonis*, Ly 1685), Modest od św. Jana Chrzciela (*Elucidatio litteralis, moralis et anagogica in Threnos Ieremiae* I-IV, Pr 1715-21), Szymon Stock (*A Devout Paraphrase on the Seven Penitential Psalms*, Lo 1741). Zjednoczenie zakonu w XIX w. i jego rozwój ułatwiły zorganizowanie nowych instytucji zak., m.in. 1926 Kolegium Międzynar. w Rzymie, przekształconego 1935 w Teresianum (wydające od 1945 czasopismo nauk. „Ephemerides carmeliticae”), przy którym 1957 utworzono Instytut Duchowości; bibliografię bieżącą zakonu rejestruje „Archivum bibliographicum carmelitanum” (1956-); organem urzędowym są „Acta Ordinis Carmelitarum Discalceatorum” (1956-). Spośród k.b. było dwóch świętych oraz 6 błogosławionych; 1962 zakon liczył 4217 członków (w tym 239 misjonarzy), 28 prowincji, 261 konwentów, 7 misji oraz 55 placówek mis.; ich liczba do 1980 stale malała, potem zaczęła wzrastać, a 1996 – 3833 członków (w tym 2405 kapłanów w 525 konwentach).

B. Zimmerman, *Les saints déserts des carmes déchaussés*, P 1927; Florencio del Niño Jesús, *Biblioteca carmelitano-teresianiana de misiones* I-IV, Pamplona 1929-30; Silverio de Santa Teresa, *Historia del carmen descalzo en España, Portugal y América* I-XV, Burgos 1935-52; B. Zimmerman, *Regesta Joannis Baptistae Rubei [...] una cum documentis institutionem carmelitarum discalceatorum illustrantibus*, R 1936; H. Peltier, *Histoire du Carmel*, P 1958; Felipe de la Virgen del Carmen, *La soledad fecunda. Santos desierto de carmelitas descalzos*, Ma 1961; Tomás de la Cruz, Siméon de la Santa Familia, *La reforma teresiana. Documentario histórico de sus primeros días*, R 1962; A. Steinmann, *Carmel vivante*, P 1963; O. Steggink, *La reforma del carmelito español. La visita canónica del general Rubeo y su encuentro con santa Teresa*, R 1965; Alberto de la Virgen del Carmen, *Historia de la reforma teresiana (1562-1962)*, Ma 1968; *Instituciones carmelitarum discalceatorum 1567-1600*, R 1968; *Documenta primogenia 1567-1600* I-IV, R 1973-85; V. Macca, DIP II 523-602; J. Smet, *The Carmelites II*, Darien (Il.) 1976; *Acta Definitorii generalis O.C.D. Congregationis sancti Eliae 1605-1920* I-V, R 1983-88; A. Roggero, *Genova e agli inizi della riforma teresiana in Italia (1584-1587)*, Genova 1984; L. Saggi, *Le origini dei carmelitani scalzi (1567-1593). Storia e storiografia*, R 1986; *Acta Capituli generalis O.C.D. Congregationis sancti Eliae (et totius ordinis) 1605-1961* I-III, R 1990-96; M. Brykowska, *Architektura k.b. w XVII-XVIII wieku*, Wwa 1991; S. Giordano, *Domenico di Gesù Maria Ruzola (1559-1630). Un carmelitano scalzo tra politica e riforma nella Chiesa posttridentina*, R 1991; P. Ortega García, *Historia del Carmelo Teresiano*, Burgos 1996; *Las misiones del Carmelo Teresiano 1584-1799. Documentos del Archivo General de Roma*, R 1997; I. Moriones, *El Carmelo Teresiano y sus problemas de memoria histórica*, Vitoria 1997.

II. W POLSCE – Osiedlenie się k.b. w Polsce przygotowali misjonarze karmelitańscy, którzy udając się z polecenia pap. Klemensa VIII do Persji drogą okrężną (z powodu zamknięcia dostępu na Bliski Wsch. przez Turków Seldżuków) przebywali w Krakowie (VIII 1604 – XI 1605); postawa misjonarzy, nacechowana surowym stylem życia, apost. gorliwość i erudycja, skłoniła bpa krak. B. Maciejewskiego oraz metropolitę unickiego A.H. Pocięja (zamierzał przy pomocy k.b. zreformować bazylianów) do wszczęcia starań u władz zakonu w Rzymie i u Stolicy Apost. o sprowadzenie k.b. do Polski; decyzję o fundacji klasztoru w Krakowie podjęła kapituła gen. 7 V 1605 i już w listopadzie k.b. przybyli do Krakowa, zakładając klasztor na przedmieściu, za bramą św. Mikołaja; nast. klasztor powstał w dużych i średnich miastach: 1610 w Lublinie (kolegium filoz.), 1613 we Lwowie, 1617 drugi w Krakowie (kolegium teol.) 1618 Poznaniu, 1620 Przemyślu, 1622 Nowym Wiśniczu, 1623 Kamieńcu Podolskim, 1626 Wilnie, 1630 Ber-

dyczowie, 1633 Czernej, 1639 Warszawie i Głębokiem, 1645 Wiśniowcu; erygowana 1617 pol. prowincja zak. 1659 liczyła 179 profesów (w tym 139 kapłanów). Jej rozwój zahamowany został przez zniszczenia wojenne z poł. XVII w.; w 2. poł. XVII w. odbudowywano zniszczone klasztory oraz ufundowano nowy klasztor w Grodnie (1668); 1698 było w prowincji 234 zakonników, 1710 ich liczba spadła (wskutek wojny północnej) do 165; w 1. poł. XVIII w. powstały nowe klasztory: w Zagórzku k. Sanoka (1700), Kownie (1708), Antoleptach k. Kowna (1731); 1731 k.b. liczących 267 profesów podzielono na 2 prowincje: pol. i litew. (klasztory na terytorium Wielkiego Księstwa Litew., przejściowo także w Poznaniu, Lublinie i Warszawie); prowincja pol. założyła nowe klasztory w Międzybuziu (1734), Zakrzewie w diec. wrocławskiej (1745), Kupinie na Podolu (1747), Narodyczach na Wołyniu (1748), zamknięty 1763, Milatynie (1755), prowincja litew. natomiast w Pińsku (1734), Wilnie za Wilią (1739), Poszumieniu k. Oszmiany (1760) i Gudohajach k. Oszmiany (1764); prowincja pol. 1770 liczyła 324 profesów, litew. 1767 – 186.

Działalność duszpast. polskich k.b. koncentrowała się na pracy duszpast. we własnych kościołach; znanymi kaznodziejami byli A. → Brzechwa, A. → Cyrus, A. → Kochanowski; szerzyli kult NMP (bractwa szkaplerzne, sanktuaria maryjne w Wilnie przy Ostrej Bramie i → Berdyczowie), byli w Polsce inicjatorami kultu → Józefa Oblubienicy, zakładali jego bractwa przy swoich kościołach (najstarsze w Lublinie z 1666), 1631-43 w Krakowie prowadzili akademickie duszpasterstwo (zw. *oratorium pietatis academici*), w Lublinie 1616 i 1620 odbyli dysputy z → braćmi polskimi, wzięli udział (Cyrus) w → Colloquium Charitativum; w XVII w. zajmowali się wykupem jeńców z niewoli tur. (klasztory w Kamieńcu i we Lwowie) oraz działalnością mis. – w 2. poł. XVII i w XVIII w. wysłali, gł. do Persji i Indii, 11 misjonarzy (m.in. Dionizy od Jezusa Miliński, zm. 1673; J. → Drzewicki; Ildefons Igrisz, zm. 1790; M. → Szostak). W 2. poł. XVIII w. zaznaczył się kryzys struktur zak. spowodowany przez władze zaborcze, m.in. ces. Józefa II (→ józefinizm), który 1783-84 skasował klasztory k.b. w Galicji, doprowadził 1787 w Krakowie do odsprzedania klasztoru nowicjackiego na szpital i 1797 likwidacji klasztoru św. Michała, oraz władze prus., które 1801 zamknęły klasztor w Poznaniu. Po III rozbiore Polski klasztor na Ukrainie utworzył odrębną prowincję, tzw. ruską, nigdy kanonicznie nie erygowaną, istniejącą do 1832, kiedy jej ocalałe klasztory w Kupinie i Berdyczowie przyłączono do prowincji litew., skasowanej 1844; prowincja litew. 1825 liczyła 84 zakonników w 11 klasztorach, a prowincja pol. 1841 – 37 zakonników i skasowana została 1864, z wyjątkiem klasztoru w Czernej, który został poddany definitoriumu generalnemu.

Ze względu na wyjątkową sytuację obu prowincji (pol. i litew.) i potrzebę dostosowania prawa do realiów życia Stolice Apost. dyspensą z 1792 złagodziła posty zak., skróciła o połowę czas modlitwy myślniej, zwolniła z modlitwy nocnej, zniósła życie eremickie w Czernej; od schyłku XVIII w. niektóre klasztory (Antolepty, Berdyczów, Głębokie, Kupin, Poszumień, Wiśniowiec) zaczęły prowadzić szkoły, a przy kilku powstały parafie; w klasztorze berdyczowskim 1758-1844 istniała drukarnia (opublikowała ponad 700 druków); klasztor w Czernej przyłączono 1875 do semiprowincji austrowęg., a 1880 zaprowadzono w nim (po przybyciu zakonników z Austrii i Francji) pełną obserwację zak. i otworzono nowicjat, którego przeorem został 1882 Rafał Kalinowski; 1892 erygowano klasztor w Wadowicach z małym seminarium, przekształconym 1920 w prywatne gimnazjum, od 1932 na prawach państw., odebranych 1948 i przywróconych 1981 (do 1991 wychowało ponad 200 kapłanów, w tym 185 k.b.). W 1909 k.b. założyli klasztor w Krakowie; z istniejących klasztorów utworzono 1911 semiprowincję zak., a po odzyskaniu klasztorów w Lublinie (1918), Berdyczowie (1918, utracony 1926) dokonano 1920 erekcji prowincji pol., do której weszły reaktywowane klasztory w

KARMELECI BOSI

Międzyole (1927), Wiśniowcu i Wilnie (1931) oraz wzniesiony nowy klasztor we Lwowie (1932); 1939 prowincja pol. liczyła 141 profesów (w tym 51 kapłanów), a 1945 – 148 zakonników (w tym 77 kapłanów); w wyniku zmiany granicy wsch. straciła klasztor we Lwowie, Międzyole, Wilnie i Wiśniowcu, odzyskała dawne klasztory w Poznaniu (1945) i Przemysłu (1946) oraz założyła nowe w Warszawie (1944), Łodzi (1945), Wrocławiu (1946), Munster w Stanach Zjedn. (1949), Kluszkowcach k. Czorsztyna (1953), Zawoi (1954), Piotrkowicach k. Kielc (1970), Sopocie (1986), Korona na Florydzie w Stanach Zjedn. (1988), Horní Lomná w Czechosłowacji (1990); 1993 dokonano podziału prowincji na warsz. (klasztory w Warszawie, Poznaniu, Łodzi, Wrocławiu, Sopocie i Koronie) i krak. (pozostałe klasztory); 1997 prowincja warsz. liczyła 116 profesów (w tym 87 kapłanów), a prowincja krak. – 191 profesów (w tym 104 kapłanów). Po podziale prowincja krak. otworzyła 1994 drugi klasztor w Krakowie i klasztor w Priechodzie w Słowacji oraz objęła parafię w Monachium; prowincja warsz. erygowała klasztory – 1994 w Zamartem k. Chojnic (nowicjat) i w Drzewinie k. Pruszcz Gdańskiego (erem), 1996 w Gorzędzieju k. Tczewa (dom rekolekcyjny), a 1997 objęła klasztor San Pancrazio w Rzymie.

W 1927 k.b. założyli wydawnictwo w Krakowie (od 1994 w nowym klasztorze na Białym Prądniku), publikujące dzieła mistyki karm. i popularną literaturę rel. oraz 2 mies. „Głos Karmelu” (1927-53, z przerwą 1941-45) i „Pod Opieką św. Józefa” (1946-53). Po II wojnie świat. rozszerzył się zakres działalności duszpast. k.b., którzy prowadzą katechizację i pracę par., rekolekcje, misje krajowe, grupy modlitewne, Instytut Duchowości w Poznaniu (od 1990) i Krakowie (od 1991); 1971 pracę mis. w Burundi rozpoczęło 11 zakonników, skąd część z nich 1983 udała się do Rwandy; 1989 podjęli także pracę na Białorusi (1997 mieli 4 placówki z 10 zakonnikami), 1991 na Ukrainie (w Berdyczowie i Kijowie, gdzie 1997 pracowało 10 zakonników); 1993 prowincja warsz. objęła klasztor w Tandil, 1994 w Mar del Plata, oba w Argentynie.

J. Długosz, *Biblioteka klasztoru ojców k.b. w Czernej*, ABMK 11(1965) 109-117; tenże, *Biblioteka klasztoru k.b. w Wiśniczu (1630-1649)*, ABMK 13(1966) 91-169; K. Gumol, *Oratorium Pobożności Akademii Krakowskiej u ojców k.b. w latach 1631-1643*, RTSO 2(1970) 131-147; L. Kowalówka, *L'attività pastorale e missionaria dei carmelitani scaldi polacchi, R 1970; Zakony męskie w Polsce w 1772 roku*, Lb 1972 (passim); Cz. Gil, *Erekcja litewskiej prowincji k.b. pod wezwaniem świętego Kazimierza*, RTK 22(1975) z. 4, 109-116; L. Kowalówka, *Z naszej przeszłości misyjnej*, R 1975; Cz. Gil, *K.b. w Polsce 1605-1655*, NP 48(1977) 5-237; tenże, *Profesi prowincji polskiej k.b. w latach 1679-1789*, RH 27(1979) z. 2, 57-92; tenże, *Z dziejów kultu świętego Józefa w prowincji polskiej k.b.*, w: *Józef z Nazaretu*, Kr 1979, II 229-266; B.J. Wanat, *Zakon k.b. w Polsce. Klasztory karmelitów i karmelitanek bosych 1605-1975*, Kr 1979; Cz. Gil, *La restauración de la provincia de los carmelitas descalzos de Polonia 1875-1920*, Monte Carmelo 88(1980) z. 1, 33-66; *Listy polskich misjonarzy z Burundi*, Kr 1980; B.J. Wanat, *Kult świętego Józefa Oblubieńca NMP u k.b. w Krakowie*, Kr 1981; tenże, *Maryjne sanktuarium k.b. w Czernej*, Kr 1981, 1992; Cz. Gil, *Karmelici bosci*, w: *Życie religijne w Polsce pod okupacją hitlerowską 1939-1945*, Wwa 1982, I 615-620; T.S. Kapusta, *Misyjny trud*, Kr 1983; P.P. Gach, *Kasaty zakonów na ziemiach polskich dawnej Rzeczypospolitej i Śląska 1773-1914*, Lb 1984 (passim); Cz. Gil, *Ojciec Rafał Kalinowski 1835-1907*, Kr 1984; M. Kalamajska Saced, *Ostra Brama w Wilnie*, Wwa 1990; P.F. Neumann, *Die Unbeschulten Carmeliten in Galizien (1880-1911)*, R 1998.

Czesław Gil

III. DUCHOWOŚĆ → karmelitańska duchowość.

IV. SZTUKA → karmelitańska sztuka (II).

KARMELECI MARYI NIEPOKALANEJ, Congregatio Fratrum Carmelitarum Beatæ Mariæ Immaculatæ, Carmelites of Mary Immaculate (CMI), rytu syro-malabarskiego; zał. 1831 w Mannanam (Wybrzeże Malabarskie) przez Thomasa Palackalę, Thomasa Porakkurę i b. Kuriakose Eliasza Chavarę, którzy tegoż roku złożyli profesję zak. zgodnie z → karmelitańską regułą, przyjmując nazwę sług (zamiennie tercjarzy) Maryi Niepokalanej z góry Karmel (zmieniona na obecną 1959); 1855 zostali kanonicznie erygowani, 1860 agregowani do karmelitów bosych jako III zakon regularny; 1890 przyjęli

karmelitański habit, 1906 uzyskali zatwierdzenie Stolicy Apost.; zajmują się głoszeniem rekolekcji i misji lud., nauczaniem w szkołach niższych i wyższych, opiekują się sierocińcami i przytułkami dla starców, prowadzą wydawnictwa w języku syro-malabarskim, publikują m.in. dziennik „Deepika” oraz dwutygodnik rel.-społ. „Nazrani Deepika”; 1997 liczyli 1925 członków (w tym 1153 kapłanów) w 275 domach; dom gen. w Ernakulam (Indie).

V. Macca, DIP II 521-522; *Conspectus Ordinis Carmelitarum Discalceatorum*, R 1997, 329-330; AnPont 1998.

Jakub Filek

KARMELECI, nazwa obejmująca mniszki i żeńskie zgromadzenia zak., związane → agregacją z męskimi zak. karmelitańskimi, żyjące wg → karmelitańskiej duchowości i → karmelitańskiej reguły.

I. MNISZKI – k. stanowiące II zakony powstałe w kręgu oddziaływania karmelitów i karmelitów bosych.

1. Związane z karmelitami – jako zak. ściśle zostały założone przez → Jana Soretha w trakcie jego działalności reformistycznej, a kanonicznie zatwierdzone 1452 przez pap. Mikołaja V.

1° W Kościele powszechnym – Początki k. wiążą się z wspólnotami kobiet skupiających się od ok. 1450 przy klasztorach karmelitów, zwł. we Włoszech (m.in. w Bolonii, Florencji, Wenecji), żyjących pod ich kierownictwem i wg ich duchowości – zw. *mantellate* od płaszcza (w kolorze habitu karmelitów), *beginae* (→ beginki i begardzi) lub *devotae*; jako konwerski lub oblatki, mieszkając wspólnie (rzadziej prywatnie w domach) i składając przyrzeczenia zachowywania rad ewang., należały do konwentu karmelitów; z polecenia kard. Mikołaja z Kuzy o → afiliację do karmelitów pierwsze poprosiły konwerski karm. z Geldern k. Kolonii, której 1452 dokonał Jan Soreth; uprawnił je do noszenia habitu i składania profesji zak.; zatwierdzone przez pap. Mikołaja V bullą *Cum nulla* z 7 X 1452 (*Bullarium carmelitanum* I, R 1715) jako II zakon, zyskały udział w przywilejach zak. żebrzących (m.in. mniszek augustianek i dominikanek) oraz możliwości organizowania się wg przepisów konstytucji karmelitów, dostosowanych do ich potrzeb; k. te założyły klasztory m.in. w Geldern (1452), Niderlandach – Dinant (1455), Liège (1457), Haarlemie (1466), Huy (1466), Namur (1468), Vilvoorde (1469), Rotterdamie (1482), Brugii (1487); żyły wg dawnej reguły → Alberta Avogardo dla eremitów mieszkających na stokach góry Karmel i łączących eremicki styl życia z praktykami życia cenobickiego; regułę tę zmodyfikował pap. Eugeniusz IV bullą *Mare magnum* z 28 XI 1476, zawierającą podstawy prawne zakonu (nazwa, strój, zarząd i organizacja). K. założyły klasztory we Francji (Nantes 1477, Vannes 1530), Niemczech (Kolonia 1565) i Włoszech (Florencja 1454, Kremona 1483, Brescia 1486, Ferrara 1490, Neapol 1534, Castellammare di Stabia k. Neapolu 1560, Bergamo 1573); sławnymi k. tego okresu były → Maria Magdalena de Pazzi oraz bł. Franciszka d'Amboise (1427-85; po śmierci męża Piotra wstąpiła do karmelu w Bondon k. Vannes). W klasztorach k., mających hojnych fundatorów i dobroczyńców, nastąpiło odejście od pierwotnego ducha i złagodzenie reguły, wyrażające się m.in. dispensami od postu i wstrzemięźliwości od pokarmów mięsnych, noszenia cieplejszego habitu i trzewików (stąd nazwa k. trzewiczkowe). Reformę k. podjęła (oprócz Soretha) → Teresa Wielka, doprowadzając 1593 do kan. usankcjonowania drugiej gałęzi zakonu – k. zreformowanych czyli bosych, do których przeszła część dawnych klasztorów k., reformując się w miarę potrzeby wewnątrz dawnej struktury zakonu; do czasów współcz. (1962) przetrwało lub powstało 58 klasztorów k. w 13 krajach, m.in. w Anglii (Blackburn), Belgii (Vilvoorde), Brazylii (Jaboticabal), Dominikanie (Santiago de los Caballeros, Santo Domingo), na Filipin-